

Szalay-Bobrovniczky Vince

Ausztria és a Waldheim-ügy

Austria and the Waldheim Case

Összefoglalás

Ausztria az 1986-os államfőválasztásra készült, amikor kiderült: a konzervatív Osztrák Néppárt (ÖVP) jelöltje, Kurt Waldheim a második világháború idején a német Wehrmacht tisztjeként szolgált, és mint ilyen, akár háborús bűnököt is elkövethetett. Az ügyből óriási botrány lett, de az ÖVP a háborús generáció szavazataira is játszva nem vonta vissza Waldheim jelölését, aki az eddigi legjobb államfői eredménnyel könnyen foglalta el tisztségét 1986 nyarán. Az elnök elleni támadások ezt követően csak erősödtek, az USA tiltólistára tette, Izrael és az amerikai zsidó szervezetek, továbbá általában a nyugati világ folyamatos nyomás alatt tartották, megpróbálván elérni a lemondását. A Waldheim-ügyből fokozatosan „osztrák kérdés” lett. Waldheim azonban kiszolgálta az államfői periódusa hat évét, de 1992-ben nem kívánta újrjelöltetni magát, mivel igen bölcsen nem akarta a hazáját egy újabb támadássorozatnak kitenni. Waldheimmel szemben soha semmilyen bizonyíték nem került elő, nem lehetett igazolni, hogy bármikor részese lett volna háborús bűncselekményeknek. Ugyanakkor Waldheim az élete egy periódusában gyilkos gépezetben szolgált, és bár felelőssége nem mutatható ki, ő maga számos félreérthető nyilatkozatával hozzájárult a válság súlyosbodásához. A vita, sőt, inkább nevezzük politikai válságnak, ami ráúgta az ajtót Ausztriára, jóteknony hatással volt az osztrák politika és társadalom történelemfelfogására. Míg a nyolcvanas évekig Ausztria az áldozatszerében tündöklött, addig a Waldheim-ügy folyamánként általánosan elfogadottá vált a részfelelősségi tézis. Ennek értelmében Ausztria mint állam nem felelős a nácik bűneiért, mivel azok az Osztrák Köztársaságot az Anschluss révén 1938 márciusában felszámolták, azonban egyes osztrákok, sőt, osztrákok ezrei igenis aktívan részt vettek a nácik milliók halálát okozó rezsimjében. Ez az

SZALAY-BOBROVNICZKY VINCE történész.

öntisztulási folyamat később abban is tetet öltött, hogy az osztrák állam komoly részt kezdett vállalni, és ma is vállal a holokauszt áldozatainak kárpótlásában.

Kulcsszavak: Kurt Waldheim, második világháború, Ausztria, náciizmus

Summary

Austria was preparing for the presidential election of 1986 when it turned out that Kurt Waldheim, nominee of the conservative Austrian People's Party (ÖVP), had served as an officer in Germany's Wehrmacht during World War 2, and consequently may have committed war crimes. A huge scandal ensued. Counting on votes by the war-time generation, ÖVP did not cancel Waldheim's nomination, who went on to easily win the presidential position in the summer of 1986, with the strongest support ever seen to that date. The attacks on the president were stepped up. The USA blacklisted Waldheim, while Israel, American Jewish organisations and the Western world in general, kept him under pressure to resign. The Waldheim case gradually turned into "the Austrian question". However, Waldheim continued to serve his six-year term, but wisely enough, he did not want to be nominated again in 1992, in order to save his country from further attacks. No proof of his involvement in war crimes has ever been found. It is a fact that Waldheim had, in a certain period of his life, served in a murderous regime. While his responsibility could not be proven, he had made several ambiguous statements that had contributed to the political crisis surrounding him. The debate, or rather political crisis, that erupted in Austria had a beneficial effect on the way Austria's politicians and society perceived their history. Austria had been considered as a victim up until the 1980's, but after the Waldheim case, the thesis of the country's partial responsibility became widely accepted. Austria as a state is not responsible for Nazi crimes because the republic ceased to exist upon its "Anschluss" to Germany in March 1938, but certain Austrians, in fact thousands of them, had actively participated in the Nazi regime that killed millions of people. This self-cleansing process was also manifest in the Austrian state's subsequent (and continuing) major involvement in granting restitution to Holocaust victims.

Keywords: Kurt Waldheim, Austria, World War 2, nazism

AZ 1986-BAN KEZDŐDÖTT POLITIKAI VÁLSÁG OKA ÉS LÉNYEGE

Kurt Waldheim és a nevéhez kapcsolható botrány alapjaiban rázta meg az Osztrák Köztársaságot a nyolcvanas években. 1986-ban kiderült, hogy az ÖVP (Osztrák Néppárt) által államfőnek jelölt politikus a második világháború idején német állampolgárként a Wehrmacht tisztje volt, és mint ilyen, részt vehetett háborús bűnöket megvalósító katonai akciókban, illetve maga is követhetett el hasonló bűncselekményeket. Felmerült a kérdés, hogy a háborúban ugyan részt nem vevő, de számos háborús bű-

nöst a soraiban tudó Ausztria első számú embere lehet-e egy gyanús múltú politikus. Az osztrák közvélemény egy része és a nemzetközi világ nagyobb hányada pálcát tört felette, ugyanakkor Ausztria másik része az egyre keményebb, az ország elleni kampány árnyékában felsejlő külső beavatkozás miatt felháborodásának adott hangot; az ÖVP nem vonta vissza Waldheim jelölését, akit 1986 májusában az osztrák nép meggyőző többséggel köztársasági elnökének választott. Az SPÖ (Szociáldemokrata Párt) végig Waldheimmel szemben foglalt állást, sőt aktívan részt vett a lejárásában, de a demokratikus folyamatokat, a szabad és független elnökválasztás eredményét nyilván ők sem tudták megváltoztatni, cserébe hat évig folyamatosan nyomás alatt tartották az elnököt.

Az egyre dagadó botrány igazából Waldheim megválasztása után vette kezdetét. Waldheimet (és aztán még inkább Ausztriát) fokozódó megvetés vette körül, az Egyesült Államok tiltólistára tette, az amerikai zsidó szervezetek közül többen (főként a Zsidó Világkongresszus, röviden WJC, magyarul ZSVK) aktívan felléptek ellene, és megpróbálták elérni a lemondását, a legtöbb nyugati berendezkedésű állam (szemben a harmadik és általában a muszlim világ országaival) vezetői nem voltak hajlandók találkozni az államfővel, miközben az osztrák és külföldi média folyamatosan ásta alá a tekintélyét. Waldheim hat elnöki éve ebben a légkörben telt el, de a válságot szinte egy csapásra feloldotta az államfő józan bejelentése, miszerint az Ausztriát körülvevő tarthatatlan, szinte embargós nemzetközi helyzet miatt nem kívánt újra indulni a posztért (jóllehet az osztrák alkotmány két periódust tesz lehetővé), és 1992-ben visszavonult. Államfői búcsúztatásán, aztán később gyászbeszédében is a szociáldemokrata (!) Heinz Fischer akkori parlamenti elnökként, később köztársasági elnökként egyértelműen foglalt állást: Waldheimmel szemben igazságtalanság történt, amikor olyan bűnökkel vádolták meg, amiket nem követett el.

A címszerepet ebben a drámában azonban kétségkívül Ausztriára osztották, Waldheim neve pedig a múlt feldolgozásának (vagy éppen feldolgozatlanságának) a szinonimája lett. Ahogy Fischer államfő gyászbeszédében fogalmazott: projekciós felületté vált, amire az osztrákok múltjuk minden bűnét, problémáját kivetíthették.

A politikai válság komoly és pozitív hozadéka volt, hogy a waldheimi projekciós felületből őszinte múltfeltárás valósulhatott meg, Ausztria szembenézett a második világháború bűneivel, a saját történelmével, és levonta a helyes tanulságot: az 1938. márciusi Anschluss révén a németek által még jóval a második világháború előtt megszüntetett nemzeti szuverenitás ellenére osztrákok tízezrei aktívan együttműködtek a gyilkos náci gépezettel, ezért igenis van egyfajta részfelelőssége („Mitverantwortung”) az országnak. A kárpótlás kérdésének a rendezésére, illetve egyáltalán a holokauszt túlélőinek érdemi anyagi jóvátételére azonban jóval később kerülhetett sor, amikor is a nemzetközi szintéren megint csak komoly nyomás alá került Schüssel-kormány megkötötte a vonatkozó és máig érvényes megállapodásokat (mindannyian emlékszünk az Ausztriával szemben 2000-ben bevezetett szankciókra). Mindez nem változtat azon a helyes osztrák történelmi felfogáson, hogy Ausztria nem bűnös, osztrák állampolgárok sokasága azonban az volt, a részfelelősség megállapítása indokolt.

A POLITIKAI VÁLSÁG HÁTTERE ÉS MOZGATÓRUGÓI

Mielőtt elmélyülünk a válság részleteiben, tekintsük át Waldheim életének főbb stációit, továbbá a botrány és az abból következő politikai válság sarokpontjait.

Kurt Waldheim az ötvenes-hatvanas években különböző nagyköveti posztokon szolgált (Kanada és New York, ENSZ), 1968–1970-ig osztrák külügyminiszter, 1971-ben első alkalommal osztrák államfőjelölt, és 1972–1981-ig az ENSZ főtitkára volt. A későbbi osztrák államfő a második világháború alatt a Wehrmacht kötelékében harcolt hadnagyként, majd főhadnagyként, parancskiadási jog nélkül. Az orosz fronton megsebesült (1941), majd a balkáni fronton szolgált (1942–1945). Itt fizikailag a zsidó deportálások és a partizánok elleni hadjáratok, mérszárlások közelében tartózkodott. A Wehrmacht-törzslapja szerint nemzetiszocialista szervezetek tagja volt, így az SS-lovasezredé és a nemzetiszocialista diákszövetségé, de minden bizonnyal ezekbe ő mint a Konzuli Akadémia hallgatója „csupán” betagozódott. Felvételi kérelem és befogadás soha nem került elő. Waldheimről és családjáról mindenki, a náci is tudták, hogy a hivatásrendi osztrák vezetés (Dollfuß, Schuschnigg kancellárok) támogatói voltak, magyarán nem nemzetiszocialista, sőt, a náci őt kifejezetten a mozgalmukkal szemben állóként (azaz megbízhatatlanként) írták le. Apját az Anschluss után a náci többször elbocsátották, a fiatal Waldheim pedig náciellenes röplapokat osztogatott a németek bevonulása előtt.

Az államfőjelölés pillanatában, 1985. március 2-án az akkor ellenzéki ÖVP elnökének, Alois Mocknak tudnia kellett arról, hogy Waldheim múltjában vannak fehér foltok, kérdőjelek. Erre minden jel szerint az ÖVP-t figyelmeztette is az akkor kormányzó SPÖ-höz közel álló Georg Tidl hadtörténész, akit később azzal gyanúsítottak, hogy a Waldheim-dossziét eljuttatta New Yorkba, a Zsidó Világkongresszushoz. Tidl egyesek szerint praktikusán megszarolta az ÖVP-t, hogy ha nem léptetik vissza Waldheimet, nyilvánosságra hozza a róla gyűjtött dokumentumokat. Ezzel szemben, állítása szerint, csupán azt akarta megakadályozni, hogy Ausztriának „barna múltú” államfője legyen. Ma már nagy bizonyossággal kijelenthető, hogy az SPÖ akkori vezető körei (Fred Sinowatz kancellár és a hozzá köthető bizalmasok, főként Hans Pusch kabinetfőnök) szerepet játszottak a bécsi archívumokból előásott dokumentumoknak a ZSVK számára történő átadásában. 1991-ben a bíróság elítélte Sinowatzot hamis tanúzásért: az ítélet szerint az akkori kancellár és SPÖ-elnök egy szocialista párti ülésen, még 1985 nyarán, arról beszélt, hogy Waldheim „barna múltját” az 1986-os kampányban elő fogják venni. Franz Vranitzky kancellár, aki Sinowatzot váltotta ezen a poszton, 2016-ban egy interjúban kijelentette: belső döntés volt a párt vezető grémiumában, hogy Waldheim „ellen kijátsszák a barna kártyát”. Ezt a döntést ugyanakkor ő, mint akkori pénzügyminiszter és a belső kör tagja, végig ellenezte, mert tudta: a fegyver visszafelé fog elsülni.¹

A botrány 1986. március elején tört ki, amikor párhuzamos, ausztriai és amerikai publikációkban támadást intéztek Waldheim elnökjelölt ellen. Egymást érték a cikkek, amelyek mögött láthatólag valamilyen „rendező kéz”-nek is kellett lennie. Az írásokat Waldheim részéről „elkenés”, emlékeztetkiesés vagy tagadás kísérte, ami-

re újabb írások, majd újabb relativizálások érkeztek. Waldheimet többek között náci-szimpatióval, oportunizmussal, háborús bűnökkel és hazudozással vádolták meg. Israel Singer, a ZSVK főtitkára megfenyegette Ausztriát: ha megválasztják a néppárti jelöltet, nehéz éveknél nézhetnek elébe. A két választási forduló között Sámír izraeli miniszterelnök Waldheim-ellenes nemzetközi harcra hívott fel. Ezek a kijelentések azonban (tudatosan vagy tudat alatt) összehúzták Waldheim mögött a tábor, sőt szélesítették azt.

Waldheim azonban a vádak súlya alatt lelkileg megroppant. Bénultságában helyenként nem emlékezett, majd másként emlékezett, és konzekvensen jelentéktelennek nevezte a szerepét. Munkáját átlagos irodai tevékenységnek írta le. A nem emlékezések, a tagadások, majd elismerések az érthetetlen felkészületlenségből fakadtak, de időközben folyamatosan ásták alá Waldheim hitelességét is. Végeredményben elmondható: a hitelességi deficit volt az, amivel az ellenfelei tartósan felül tudtak kerekedni rajta, és ez amúgy megbélyegzőként végig rajta ragadt.

Különösen zavart keltő volt, amikor Waldheim, a tanácstalan államfőjelölt a kampányban arról beszélt, hogy ő nem csinált „a háborúban semmi mást, csak azt, amit több százezer osztrák is, nevezetesen katonaként teljesítettem a kötelességem”.² Erre a kijelentésre utalt Fischer a gyászbeszédében, kiemelve: a kötelességteljesítésről szóló mondat sok mindenkinek fáj, mert hát kit is szolgált az akkori katona és a későbbi elnök? A náci Németországot. Nem tehetett mást, de akkor is. Waldheim tehát a kötelességteljesítésről szóló mondatával ugyan pontosan írta le a helyzetét, mégis érzéketlen szavak voltak ezek az áldozatok és érintettek szemszögéből.

A választók a támadások ellenére 1986. május 4-én az első, majd június 8-án a második választási fordulóban jelentős többséggel bizalmat szavaztak Waldheimnek (mint ismert, Ausztriában az állam első emberét közvetlenül választják meg).³ Az ÖVP inentől fogva karakteres, esetenként antiszemita felhangokkal (Michael Graff főtitkár) tarkított védekezésbe fogott. Az SPÖ gyorsan rendezte a sorokat: Sinowatz távozott a kancellári és pártelnöki tisztségből, és átadta azokat a tehetséges Franz Vranitzkynak, aki kisvártatva kitessékelte az SPÖ–FPÖ-koalícióból a Szabadságpártot a végrehajtott jobboldali fordulatuk miatt (a radikális Jörg Haider lett a pártelnök 1986 szeptemberében), és az 1986. november 23-i előrehozott választáson a Waldheimmel kapcsolatos „szolidaritási effektust” kamatoztatni nem tudó ÖVP-t legyőzte, majd szenior partnerként velük kötött koalíciót. Az ÖVP Waldheim megválasztásával pirruszi győzelmet aratott, a válság stratégiai győztese az SPÖ lett. Ez megnyilvánult abban, hogy az ÖVP 2000-ben tudta csak újra elfoglalni a kancellári posztot, és abban is, hogy a Waldheim-ügyből kialakult válság során a szocialista történelemértelmezés kerekedett felül. Ausztria a nyolcvanas évek végétől kezdve (az első komolyabb löketet éppen Waldheim 1988-as beszéde adta, amit az Anschluss 50. évfordulója alkalmából mondott) fokozatosan, de ütemesen eltávolodott az 1945 óta elfogadott áldozattézistől a részfelelősségi tézis felé. A zsidó és nem zsidó áldozatok irányába a jóvátételt számottevően kiterjesztették, amiben később főként a konzervatív Schüssel-kormány volt döntő szerepe.

A VÁLSÁG KITELJESEDÉSE KURT WALDHEIM
ELNÖKI PERIÓDUSA ALATT

Waldheim tehát 1986-ban elfoglalta hivatalát, és kitöltötte hatéves mandátumát. A támadások 1986-ban és azt követően már nem annyira az ő személye ellen irányultak, hanem Ausztria került a célkeresztbe, az országot és népét hamarosan elképesztő vádakkal illették. Sokszor elhangzott, hogy az osztrákok született antiszemiták, sőt a zsidógyűlölet egyenesen Ausztriából ered. A Waldheim-ügyből fokozatosan „osztrák kérdés” lett.

A megválasztott és hivatalba lépett osztrák államfőtől a nyugati világ (beleértve természetesen az USA-t és Izraelt is) teljes mértékben elhatárolódott, és egy-két kivételtől eltekintve (a pápánál tett 1987-es látogatása például nagy vihart kavart) sehol nem fogadták. A válság csúcspontja 1987. április 27-e volt, amikor az Amerikai Egyesült Államok azt a döntést hozta, hogy az Osztrák Köztársaság elnökét mint magánszemélyt kitiltják az országból (rákerült az ún. híres-hírhedt „Watchlist”-re). Ezzel (véltetően) felülírták azt a nemzetközi jogi alapelvet, hogy egy állam sem gyakorolhat joghatóságot a másik állam felett, hiszen a közhivatal (államfői tisztség) nem választható el az egyéni jogoktól. A döntést Waldheimnek a hivatalából történt távozása után sem vonták vissza, így a tíz évig ENSZ-főtitkárként New Yorkban dolgozó politikus soha többet nem léphetett amerikai földre.

Waldheim 1988-ban a Történezbizottság megbízásával és a remélt semleges állásfoglalással szeretett volna pontot tenni a válság végére. A Vranitzky-kormány által megbízott testületre kezdettől fogva komoly politikai (bel- és külföldről) és médianyomást gyakoroltak. Hogy ezért-e, vagy sem: végül a svájci Kurz vezette testület kimondta, hogy Waldheimet háborús bűncselekmények közvetlen közelében tartózkodva „konzultatív részfelelősség” terheli, és „igazolta” az államfő nemzetiszocialista szervezeti tagságait. Mindazonáltal egyetlen konkrét bizonyítékot sem talált ellene, így náci szervezeti tagságot bizonyító dokumentumot sem, arról mindössze a Wehrmacht-törzslap egy rubrikája tanúskodott. Az államfő felmentve érezte magát, egyúttal bosszúságának adott hangot a jelentés szerinte megalapozatlan, negatív végkicsengése miatt.

1988-ban brit és amerikai kereskedelmi televíziós társaságok „törvényszéke” („TV-Tribunal”) mindegyik ellene felhozott vádpontban – bizonyítottság hiányában – büntelennek találta Waldheimet. 1989-ben a brit védelmi miniszter jelentése ugyanilyen tartalmú véleményt tett le Thatcher miniszterelnök elé, aki azt el is fogadta. Ebből a jelentésből és több nemzetközi jogásznak a történészek álláspontjához fűzött megjegyzéséből kitűnik: Waldheim bűnösségét nem sikerült bizonyítani, háborús bűncselekményről tudomás szerzése pedig önmagában nem büntett. Waldheimet tehát több nem hivatalos instancia is felmentette, mindazonáltal a válság során tett félreérthető kijelentései, a teljes valóság feltárása előli folyamatos kitérése azt a benyomást keltette, mintha rejtegetnivalója lett volna. Ezért végeredményben elvesztette a hitelességét, ami minden politikus legfontosabb attribútuma.

Az elnök, levonva a konzekvenciákat az Ausztriára és személyére nézve is súlyosan hátrányos helyzetből, egy évvel a hivatali ideje lejárta előtt, 1991 nyarán bejelentette,

1992-ben nem indul újra az államfői tisztségért. A parlamentben tartott búcsúztatásán Waldheim Heinz Fischer akkori nemzetgyűlési elnöktől kapott elégtételt. Fischer kimondta: „Az emberrel és a szövetségi elnök Kurt Waldheimmel szemben igazságtalanság történt, amikor olyan cselekményekkel vádolták meg, köztük még háborús bűnökkel is, amelyeket nem követett el”.⁴

„A HELYES VITA ZAJLOTT A NEM MEGFELELŐ EMBERRŐL” –
ÖSSZEFOGLALÓ KÖVETKEZTETÉSEK

Összességében a következők mondhatók el:

Waldheimmel szemben valóban igazságtalanság történt, de ebben saját hibái (tagadás, elhallgatás) is szerepet játszottak. Ausztriát is érték olyan vádak, amelyek övön aluliak voltak, tény ugyanakkor, hogy a válság egyfajta katalizátorként lehetővé tette, hogy az ország őszintén szembenézzen a múltjával. Ebben a folyamatban olyan túlzásokat is meg lehetett figyelni, amiket például a művészeti élet produkált: Thomas Bernhard *Heldenplatz* című drámája a német Claus Peymann rendezésében durván szidalmazta és náciizta az osztrákokat és Ausztriát, viszont el kell mondani azt is, hogy a Burgtheater darabja az osztrák nemzeti színház történetének legsikeresebb színműve. Ausztriában igény volt arra, hogy a tiszta áldozatszerepet átértékeljék, és elmozduljanak a helyes részfelelősségi tézis felé. Hiszen ténykérdés: osztrákok ezrei követtek el háborús bűncselekményeket az ország német okkupációja (1938–1945) során, viszont Ausztria mint a nemzetközi jog alanya egyértelműen a hitleri Németország első áldozata volt. A Waldheim körüli válság generációs konfliktusnak is tekinthető: a háborús generáció védte a mundér becsületét, és nem tűrte az ország kollektív lenácizását – Waldheim a kötelességteljesítés-mondással elsősorban nekik üzent, őket rántotta össze maga mögött. A „késői születés kegyelmével”⁵ megáldott fiatalok viszont, akik nem látták a háborút, és nem tudták beleképzelní magukat a felmenőik helyzetébe, hangosan követelték Waldheim lemondását. A stratégiai győzelmet ők aratták, mert Ausztria ma nem relativizálja az osztrákok egy részének a felelősségét, még ha természetesen – ahogy írtam – a kollektív felelősséget teljes joggal nem vállalja.

Megállapítható: a válság keretében a helyes vita zajlott – a nem megfelelő emberről. Peter Michael Lingens neves újságíró 2016 márciusában úgy nyilatkozott: az a tény, hogy a Szabadságpárt elnöke és parlamenti frakcióvezetője éveken keresztül az egykori SS-tiszt Friedrich Peter volt,⁶ aki ráadásul egy gyilkolóbrigádban szolgált, sokkal alkalmasabbá tette volna őt a Fischer államfő által használt „projekciós felület” szerepének betöltésére. A Wehrmacht bőven követett el háborús bűnöket, de nem vehető egy kalap alá a tömeggyilkosságokért és a holokausztért első helyen felelős SS-szel. Itt azért Lingens kijelentése annyiban sántít, hogy bár Friedrich Peter parlamenti elnökként igen magas beosztást viselt, a köztársaság első emberének pozíciója azonban minőségileg mégis más.

A pártok szerepét értékelve: az ÖVP és elnöke, Alois Mock 1985-ben eldöntötte, hogy első alkalommal megszerzi az államfői széket a Néppárt számára. Nem volt azonban hajlandó semmilyen együttműködésre a szocialistákkal (akik nem zárkóztak volna

el Waldheim közös jelölésétől), mert Mock az SPÖ-vel folytatott konfrontációban látta a jövő útját, és perspektivikusan meg akart állapodni az FPÖ-vel, a Szabadságpártot át akarta húzni a jobboldalra (igaz, ekkor, 1985-ben még nem a radikális Jörg Haider volt az FPÖ elnöke). Van, aki állítja: Mock azért vitte keresztül olyan gyorsan, szinte idő előtt (1985. március 2-án, egy évvel a választást megelőzően) Waldheim jelölését, mert ezzel pártbeli ellenfeleit akarta kész helyzet elé állítani, akik állítólag Mockot az államfői székbe szerették volna „felfelé buktatni”. Mockot pedig, érthető módon, a kancellári poszt ambicionálta, ezért várt a következő lehetőségre, ami, ha nincs előrehozott választás, 1987-ben következett volna be. Az ÖVP (részben a fentiekből kifolyólag is) némileg elhamarkodott döntést hozott Waldheim jelölésével, mert bár tudott róla, nem foglalkozott a jelöltje kétes múltjával. Ezenfelül úgy az ÖVP, mint Waldheim végletesen alábecsülte a modern média erejét, hatalmát. Waldheim továbbá hosszú ideig (a nagyköveti posztokkal együtt több mint tizenöt évig) nem élt Ausztriában, így számos struktúráját nem ismert jól, és a média rendkívül erős szerepét is rosszul mérte fel.

Az SPÖ azt gondolta, Waldheim múltjának felemlegetése és kampányszintre emelése az ÖVP-jelölt vereségéhez fog vezetni, de amint azt Vranitzky megjegyezte, a fegyver végül visszafelé sült el. A szocialisták azonban Waldheim győzelme után professzionálisan reagáltak, kormányfőt váltottak, kirúgták a koalíciós partnert, majd választást nyertek. Kezdeti vereségüket stratégiai győzelemre váltották.

A Waldheim-ügy folyamányaként megerősödött az immár Haider vezetése alatt álló, politikailag liberálisból radikálissá átpozicionált FPÖ, elsősorban azért, mert az Ausztriát (és nem is annyira a Haider által nem túl sokra tartott Waldheimet) támadó külföldi erőkkel szemben kemény országvédelmi ellenzéki politikát folytatott, ami miatt ezrével igazoltak át hozzá a két nagy párt, főként az ÖVP soraiból.

A Zsidó Világkongresszus (ZSVK) a válság folyamatában aktív szerepet játszott, és az elnökválasztást megelőző hetekben szinte mindennap újabb és újabb váddal jelentkezett a közleményeiben. A ZSVK szerepét tekintve két szempontot kell látni: az egyik az, hogy ez a szervezet éppen akkor tartotta kormányzótanácsi ülését Bécsben, amikor az osztrák védelmi miniszter 1985-ben szívélyes kézfogással üdvözölte a hazatérő „tétkozló fiút”, Walter Reder SS-tisztet és háborús bűnöst. Ez náluk, teljes joggal, „kivágta a biztosítékot”. Azt érzékelték, hogy Ausztriában valami nagyon nincs rendben. A másik, amit látni kell, a kép, amilyen hatást Waldheim gyakorolt ennek a zsidó szervezetnek a vezetőségére, különösen Wehrmacht-egyenruhában, különösen azon a fotón, amelyen nem messze tőle ott áll Artur Phleps Waffen-SS-tábornok, akit ha a szovjetek nem lönek le Erdélyben 1944-ben, jó eséllyel kiadták volna háborús bűnösneként a jugoszláv hatóságoknak, és az a biztos kivégzést jelentette volna. Már csak optikailag is, a zsidó szervezet(ek) számára tragédia volt annak elképzelése, hogy egy esetleges háborús bűnös lehet az USA-val szövetséges Ausztria államfője. Viszont azt követően, hogy világossá vált: Waldheimre semmit nem lehet rábizonyítani, és jó eséllyel semmilyen bűncselekményben nem vett részt, a ZSVK mérsékelhette volna a kampányát. Maga Waldheim az emlékirataiban azt feltételezi (Waldheim, 1996:146–148), hogy a ZSVK beszélt rá a republikánus adminisztrációt a kitiltásra, mert az 1988-as elnökválasztási kampányban szükség volt a zsidó szervezetek támogatására. Ebben a

folyamatban, Waldheim szerint, a döntést meghozó Edwin Meese igazságügy-miniszter inkább vonakodó, George Shultz külügyminiszter pedig kezdeményező szerepet játszhatott. Waldheim feltételezi, hogy a döntésről Ronald Reagan nem tudott, de ez nehezen elképzelhető, hiszen ilyen súlyú kérdésekben az elnök szava a döntő. Ez a Waldheim által felvetett teória különösen annak fényében valószínűtlen, hogy amikor 1989-ben Waldheim George Bush elnököt kérte a kitiltási döntés megmásítására, azt a választ kapta az elnök megbízásából az igazságügy-minisztertől, Dick Thornburghtól, hogy erre nincs lehetőség,⁷ magyarul az USA-adminisztráció pontosan tudta, mi forog kockán. Waldheim Reagan részvételét illető felmentő mondataiban inkább azt sejttem, hogy az amerikai elnök szintjén mégsem mert vádaskodni, az egyszerűen túl magas volt neki, különösen egy ilyen legendás figurát illetően. Míg a fent leírtak mind a volt osztrák államfő teóriái, addig az viszont nem feltételezés, hanem tény, hogy a ZSVK a Waldheim elleni kampány előtt egy inkább jelentéktelen szervezet volt, a kampány után azonban az egyik legerősebb lett.

Waldheim szerepénél az alábbiakat kell figyelembe venni: a politikus az egyik leg(el)ismertebb közéleti személyiség volt hazájában és azon kívül is. Tíz évig, két perióduson keresztül vezette a világ legnagyobb nemzetközi szervezetét. Mint láthattuk, államfői jelölése már a két külügyminiszteri éve után, 1971-ben is felmerült, ezek után logikus volt a jelölése az 1986-os elnökválasztáson. Ennek ellenére, mai szemmel nézve lett volna éppenséggel olyan szempont, ami a jelölése ellen szól. Idesorolható első helyen az ismert, de korábban nem megkutatott wehrmachtos múltja. Mivel tisztában volt azzal, hogy valami zajlik ellene a háttérben, alaposan fel kellett volna készülnie a várható támadásra, de ezt nem tette meg.

Ugyanakkor nem Waldheim hibája, hogy azzal nem számolt: éppen a neki legnagyobb dicsőséget hozó főtitkári ténykedése kapcsán vele szemben már azokban az években kialakult amerikai és izraeli bizalmatlanság később még szerepet fog játszani. Főtitkárként Waldheim többször a zsidó állammal szemben foglalt állást, és az a benyomás alakulhatott ki vele kapcsolatban, hogy elfogult az arab államok javára. Ezt nemcsak Izraelben rótták fel neki, hanem az Egyesült Államokban is, ahol a kormányzat hagyományosan szoros kapcsolatot ápol az amerikai–zsidó lobbiszervezetekkel. Ezenfelül nyíltan bírálta az USA vietnámi háborúját, ami miatt Nixon elnök külön sajtótájékoztató keretében támadta meg. Waldheim főtitkári ténykedése során közel-keleti politikájában kiállt a palesztin függetlenség mellett, ami végeredményben egy lehetséges állásfoglalás a sok közül. Ezzel nemcsak saját krédóját, hanem a Kreisky vezette osztrák kormány külpolitikáját is megvalósította a New York-i ENSZ-palotából. Kreisky hitte: az önálló Palesztina a garancia az erőszak spiráljának elvágására. A válság során többen megállapították, így Reichmann utazó nagykövet is: Waldheimnek végül is Kreisky Közel-Kelet-politikája következményeként, ha úgy tetszik, áldozataként kellett bűnhődnie.

Követett-e el hibákat Waldheim személyesen? Számosat. Hiba volt például a választási kampányban azt mondania: „csak a kötelességemet teljesítettem”. Ezzel ugyan behúzza maga mögé az úgynevezett háborús generációt, amely tiltakozott a saját és országa lenácizása ellen, de egyúttal azt is kimondta: (a bűnös háborúban osztrák hazafiként) kötelessége volt a német érdekek szerint eljárni. Amúgy természetesen nem

volt más lehetősége, mint a frontra menni, és ha már ott volt, a német oldalon a szolgálatát teljesíteni, mert dezertőrként a szinte biztos halál várt volna rá. Felróni neki (ahogy azt a Történészbizottság tette), hogy ellen is állhatott volna, nem vehető komolyan. Alacsony beosztású (hadnagy, majd főhadnagy), parancsnoki jogosítvánnyal nem rendelkező tisztként nem volt reális lehetősége az utasítások megtagadására – ezt, egy másik mondatában, a történészek jelentése szintén elismerte. Tehát, hiba volt a kötelességteljesítésről azokat a bizonyos szavakat kimondania, sokkal jobban hangzott volna, ha Emil Spannocchi tábornokhoz hasonlóan kijelenti: „Az osztrákok a rossz egyenruhában, a rossz háborúban, a rossz országban és a rossz célért küzdöttek.”⁸ Waldheim egy ilyen mondattal, a lejárati kampány kellős közepén, adott esetben kifoghatta volna a szelet az ellenfelei vitorlájából. Egy másik lehetőséget Andreas Khol, a parlament volt elnöke említett: szerinte, ha Ausztria teljes erejével, tekintélyével állást foglal az egyre inkább szinte csak Amerikából érkező lejárattal szemben, és sokmillió nagyságrendű pert helyez kilátásba a lejáratok ellen, talán megfékezhető lett volna az eszkaláció (Khol, 1987:204). Csakhogy ekkor (a választási kampányban, a május 4-i első forduló előtt) az SPÖ–FPÖ-kormány még hitt Waldheim megbuktatásában, sőt, a Leopold Gratz vezette külügyminisztérium azt az utasítást adta a külképviseleteknek, hogy semmi esetre se nyilatkozzanak az ügyben, magyarán mindenféle védelmet feladott. Pedig itt ugye nem pusztán a Néppárt mint politikai ellenfél jelöltjéről volt szó, hanem Ausztria egy államfőaspiránsáról.

Waldheim továbbá hibát követett el, amikor nem készült fel alaposan a védekezésre, így sok esetben egymásnak ellentmondó, bagatellizáló nyilatkozatokat tett, amelyek végül a szavahihetőségének elvesztésébe kerültek.

Természetesen mai szemmel mulasztásnak kell értékelni, hogy nem csinált tabularasát, és nem vallotta be: tudott (mert minden jel szerint tudnia kellett) olyan háborús bűncselekményekről, amelyek a környezetében zajlottak, beleértve az állomáshelyétől hat kilométerre fekvő Szalonikiból történt tömeges deportálásokat. A kutatások kimutatták, hogy a deportálások idején Waldheim az idő legnagyobb részében nem tartózkodott az Arszakliban (ma: Panorama) lévő főhadiszálláson, ettől függetlenül feltűnhetett neki, hogy Szalonikiból 1943 nyarán eltűnt az 50 ezer fős zsidóság. Írtam: a tudás nem bűncselekmény, tehát erre utalhatott volna. Valószínű ugyanakkor, hogy attól tartott: ha a háborús bűncselekményekkel kapcsolatos pusztá ismeretét bevallja, belekényszeríthető a lemondásba, akár jelöltként, akár később megválasztott államfőként. Kialakulhatott volna egy olyan politikai/médianyomás, amelynek következtében elkerülhetetlen lehetett volna a hivatalból való idő előtti távozása.

MIT LEHETETT VOLNA TENNI EBBEN A MINDENKI SZÁMÁRA VESZTES HELYZETBEN? – POLITIKAI ELEMZÉS

Az egyik teoretikus opcióról már szoltam: nem Waldheimet jelölni. Ezt megfontolhatta volna az ÖVP, lett volna benne ráció. Ha tényleg volt olyan terv, hogy Mockot „felfelé buktatják” az államfői székbe, és ezt Mock végül elfogadja, minden bizonnyal nyert is. Ha az akkori ÖVP-elnök később, már alkancellárként, az 1986 novemberi bu-

kott választások után visszatekint, és a külügyből, a Minoritenplatzról a Hofburgra néz, talán átfut rajta a gondolat, hogy ő is ülhetne abban a bizonyos székben.

Visszaléptetni Waldheimet a botrány kitörése után (két hónappal az első választási forduló előtt)? Ez nagy hiba lett volna. Az ÖVP hosszú-hosszú évekre a politikai partvonalon kívülre helyezte volna magát. Vádak voltak, tények nem, ezért bizonyítás sem. Nem volt ok Waldheimet visszaléptetni, mert azzal elismerték volna, hogy vétkezett.

Lemondatni Waldheimet 1988 februárjában, a Történezbizottság öt (finoman) elítélő jelentése után (és amúgy, ne felejtjük, az Anschluss 50. évfordulás megemlékezései előtt)? Erre is igaz, hogy nagy hiba lett volna. A náciadász, de Waldheimmel szemben sokáig megértő Wiesenthal nagyon emellett lett volna. Annak idején keringtek olyan hírek: az SPÖ megkereste az ÖVP-t, hogy léptesse vissza Waldheimet, és a két nagy párt közösen állítson utódot, de az ÖVP jelölhetett volna. Nem kizárt, hogy az SPÖ Mock alkancellár-pártelnök hiúságára akart apellálni. Ma már mindegy is: ebbe a piaci alkuba, ha volt egyáltalán, az ÖVP nem ment, nem mehetett bele, hiszen ez világosan és nem megengedhető módon jelezte volna, a közvetlenül választott államfőről pártalkut lehet kötni a nép feje fölött. Ezt politikailag egyik párt sem vállalhatta fel. Ennél a pontnál is áll az, ami az előzőnél: mivel nincs bizonyított bűn, lemondani sem kell. A lemondás ebben az esetben (is) egyenlő lett volna a bűnösség beismerésével. Ráadásul a Történezbizottság jelentése a maga homályos megfogalmazásaival („bizonyos bűnök” elkövetése) semmilyen alapot nem szolgáltatott egy ilyen lépésre. Waldheim később vélhetően jól látta: ha akkor, 1988-ban lemondott volna, súlyosan megosztotta és egymás ellen fordította volna az osztrák társadalmat. Vranitzky is jól fogalmazott a 2016. márciusi *profil*-interjúban: nem támogatható olyan lépést, ami egy teljesen kiszámíthatatlan helyzethez, adott esetben az állam válságához („Staatskrise”) vezethetett volna.⁹ Az ügyet inkább politikai és nem államválságnak kell tekinteni, mert az osztrák államfőjelölt, majd államfő elleni lejárató kampány, a külföldi elszigetelés és az USA-ból történt kitiltás miatt ez több volt, mint egy, a média által végigvitt lejárató kampány, még ha a sajtó jelentős szerepet is játszott. A politikai válság azonban „sokkal kevesebb”, mint az állami válság, aminek a végén nemcsak tüntetések, hanem polgárháborús helyzet is állhat. Az államfő helyesen vélekedett, amikor később arra hivatkozott az emlékirataiban, hogy a megválasztása mögött népakarat állt, és ő a lemondásával nem bírálhatja felül ezt az akaratot. Ez igaz, de ilyen alapon egy megválasztott politikai vezetőnek sem lenne szabad lemondania, akkor nincs az a nagyon is releváns kategória, amit úgy hívnak: a politikai konzekvencia levonása. Erre számos példát lehet hozni, így éppen Sinowatzot, aki Waldheim megválasztásának másnapján levonta a következtetést, és lemondott; nyilvánvaló volt, ha marad, azok után, amit az SPÖ csinált Waldheimmel szemben a kampányban, az az állami szervek válságát váltotta volna ki. Waldheim hivatkozása a népakaratra abban a kontextusban helyes, hogy nem volt bizonyított bűn, így nincs is miért vezekelni.

Helyesen döntött-e Waldheim, hogy 1991-ben, egy évvel a mandátumának lejárta előtt bejelentette, 1992-ben nem indul újra az államfői posztért? Igen, helyesen döntött, mert Ausztria nem bírta volna el egy újabb rendkívüli, válságos hat évet. Waldheim döntésével Ausztria érdekeit tartotta szem előtt, és meg akarta óvni országát egy

újabb önmarcangolástól. Nem mondott le, mert nem volt miért. Visszalépett, mert maradása meghosszabbította volna a politikai válságot, és ez nem állt, állhatott az érdekében. Természetesen tény az is, hogy az addigi hat év okozott károkat, ezt nem lehet elvitatni. Ezért írtam azt korábban, hogy a jelölése volt az a lépés, amit az ÖVP megfontolhatott volna. Ausztria 1989-ben felvételi kérelmet nyújtott be az Európai Közösséghez: Waldheim maradása érdemben rontotta volna az osztrák csatlakozási esélyeket. Ausztria alig tíz évvel később alaposan megtanulta, milyen az, ha egy ország összetűzésbe keveredik Brüsszellel és azon keresztül a tagállamokkal. A bilaterálisan bevezetett szankciók a Schüsselt-kormány ellen a látszólagos erő mellett ugyanakkor megmutatták az EU eklatáns gyengeségét is: szembementek az osztrák nép akaratával, kísérletet tettek a szabadon választott kormány megbuktatására, majd amikor világossá vált, hogy az akció politikailag (és demokratikus keretek között) nem keresztülvihető, néhány hónapon belül kiengedték Ausztriát a karanténból. Waldheim „visszavonulási” bejelentése (1991. június 21.) napokkal előzte meg az ÖVP tisztújító kongresszusát: a döntéssel meg kívánta óvni az öt jelölő pártot a belső vitáktól, és nem akarta befolyásolni a választás eredményét sem. (1991-ben Erhard Busek későbbi alkancellár lett a Néppárt elnöke, az az ÖVP-s politikus, aki a párton belül mindenki közül a legerőteljesebben opponálta a korábbi években Waldheimet, sőt, állítása szerint a jelölést megelőzően a belső grémiumokban ellene szavazott.)

WALDHEIM ÖNKRITIKÁJA ÉS BÉKEJOBBJA

Kurt Waldheim napra pontosan hat évvel a hivatalba lépése után, 1992. július 8-án adta át hivatalát a szintén néppárti Thomas Klestilnek. Klestil washingtoni nagykövetségént jó ideig keményen védte az államfőjét, majd 1991-ben, már a külügyminisztérium főtitkáráként többször is negatívan nyilatkozott róla a háta mögött, akkor, amikor az ÖVP még nem döntötte el, kit jelöl Waldheim utódjául. A Néppárt Klestilt jelölte, akinek a két államfői periódusában kemény vitákat kiváltó döntései voltak, és egyszer, amikor nem akarta felesketni Schüsselt kancellárnak, kis híján előidézte az állami szervek válságát. Klestil, megkeseredve és megtörve, épp aznap halt meg, amikor lejárt a tizenkét éve a második ciklusa végén, 2004. július 6-án. A tizennégy évvel fiatalabb Klestilt Waldheim három esztendővel élte túl. 2007. június 14-én távozott az élők sorából, szintén megkeseredve és megtörve. De élete utolsó heteiben békejobbot nyújtott az ellenfeleinek, és önkritikát gyakorolt. Sajnálatát fejezte ki, hogy a személyét ért masszív vádak súlya alatt túl későn foglalt félreérthetetlenül állást a nemzetiszocialista bűntettekről.

Heinz Fischer államfő a gyászbeszédében is emberi nagyságról tett tanúbizonyságot, amikor megkövette elődjét, Kurt Waldheimet.

Amint az minden hasonló válság esetében megállapítható, itt is meg kell jegyeznünk: semmi sem fehér vagy fekete, a legtöbb dolog sokszor inkább szürke. Ilyen esetekben nincs objektív igazság, mert minden szemben álló félnek megvan a maga részigazsága. Ezért is különösen nehéz kérdés a Waldheim-ügyet értékelni, ugyanakkor kihívás is azoknak, akik múltfeltárással foglalkoznak.

JEGYZETEK

- ¹ Interjú Franz Vranitzkyvel, *profil*, 2016. március 21.
- ² „Ich habe im Krieg nichts anderes getan als hunderttausende andere Österreicher auch, nämlich meine Pflicht als Soldater füllt.”
- ³ Az 1986. május 4-i osztrák szövetségi elnökválasztás első fordulójának eredménye: Kurt Waldheim (ÖVP): 49,65%, 2 343 463 szavazat; Kurt Steyrer (SPÖ): 43,67%, 2 061 104 szavazat, Freda Meissner-Blau (Zöldek): 5,50%, 259 689 szavazat, Otto Scrinzi (FPÖ): 1,18%, 55 724 szavazat. A baloldali Meissner-Blau és a szélsőjobboldali Otto Scrinzi kiestek, Waldheim és Steyrer jutott be a várakozásoknak megfelelően a második (döntő) fordulóra. Az elnökválasztás második fordulójára 1986. június 8-án került sor. Kurt Waldheim a szavazatok 53,91%-ával egyértelműen maga mögé utasította szocialista riválisát (46,09%), rendkívül magas, 87%-os választási részvétel mellett. Nem hivatalban lévő elnökjelölt soha korábban Ausztria történetében nem tudott ekkora támogatást szerezni. Az új államfőt július 8-án iktatták be a hivatalába.
- ⁴ Fischer államfő gyászbeszéde: <http://derstandard.at/2931939/Rede-von-Heinz-Fischer-im-Wortlaut-Projektionsflaeche-fuer-schlechtes-Gewissen>.
- ⁵ Helmut Kohl német kancellár azokra a németekre használta ezt a kifejezést, akik 1930 után születtek, és akik következésképpen nem lehettek bűnösök a nácik rémtetteiben.
- ⁶ Friedrich Peter kis híján a Nemzetgyűlés harmadik elnöke is lett. Bruno Kreisky kancellár (SPÖ) erre vonatkozó szándékát Simon Wiesenthal, a tekintélyes náciavadász csak nagy nehézségek árán tudta elhárítani, majd ezt követően bosszúból Wiesenthal került Kreisky célkeresztjébe, minek következtében és a lakosságból érkező támadások miatt az irodáját is el kellett költöztetnie. A Peter-ügyhöz lásd Wiesenthal, 1991:414–430. Lingens nyilatkozatához lásd: interjú P. M. Lingensszel, *profil*, 2016. március 21.
- ⁷ Az igazságügy-miniszter levelét idézi: lásd Waldheim, 1996:157.
- ⁸ Interjú Anton Pelinka történésszel, *Der Standard*, 2016. február 27–28.
- ⁹ Interjú Franz Vranitzkyvel, *profil*, 2016. március 21.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Khol, Andreas (Hrsg.) (1987): *Die Kampagne. Kurt Waldheim – Opfer oder Täter? Hintergründe und Szenen eines Falles von Medienjustiz*. HerbigVerlag, München–Berlin.
- Waldheim, Kurt (1996): *Die Antwort*. Amalthea Verlag, Vienna.
- Wiesenthal, Simon (1991): *Az igazság malmai...* Európa Könyvkiadó, Budapest.